

Restaureringsdiskussioner omkring århundredskiftet

Af Johannes Exner

Restaureringsarbejder er ofte blevet stærkt diskuteret. Af flere grunde sætter indgreb i eksisterende miljøer tit sindene i kraftig bevægelse. Ældre huse, gader og bydele, som mennesker kender godt eller lever i til daglig, er blevet noget af deres tilværelse, en slags ejendom, som man ikke uden videre kan pille ved.

Det kan være meget godt, så længe der derved gribes hindrende ind mod ødelæggelser af værdifulde arkitektoniske, historiske eller menneskelige miljøer. Men det kan på den anden side også få stik modsat virkning, hvorved den gode hensigt på længere sigt viser sig at være mere ødelæggende end bevarende.

Det europæiske bygningsfredningsår 1975 havde som sit vigtigste mål, hos almindelige mennesker, at skabe bred forståelse for værdifulde bygningsmiljøer og deres bevaring. Denne forståelse er det lykkedes at realisere flere steder, hvilket er meget positivt. Men man kan nære nogen ængstelse for, at den almene forståelse i mange tilfælde vil lade sig nøje med overfladiske restaureringer, der »ser ud af noget«, en »tilbageføring«, som virkelig kan ses og »forstås«, med mere bindingsværk, mere tegl på gulve og lignende, mens mere upåagtede detaljer, historiske ændringer og tilføjelser ikke respekteres, men forsvinder, og man står tilbage med et sjælløst, upersonligt hus. Der kan peges på mange bygninger, som ved sådanne restaureringer har mistet meget og kun vundet lidt: Spøttrup, Helligåndshuset i Randers, Bjernede kirke, Kastellet, Viborg Domkirke m.fl. er klassiske eksempler. Men restaureringerne forløb heller ikke dengang uden diskussion. Den skete oftest mere inden for fagkredse end udenfor, og ikke uden temperament.

Indenfor vor godt 100 år gamle restaureringshistorie finder vi mange diskussioner, der belyser forskellige opfattelser. Interessant er for eksempel perioden omkring århundredskiftet. På dette tidspunkt har mange pionerer fuldført et langt liv, enga-

geret i historiske, arkitektoniske og arkæologiske problemer. Flere kendte personligheder dør inden for det første årti i 1900-tallet. Her skal nævnes nogle.

N. L. Høyen (1824–1906), landets første kunsthistoriker, søgte aktivt og varmt, i tale og skrift, at vække forståelse for vore historiske bygninger og deres bevaring. Hans indsats satte restaureringsbevægelsen i gang, stimuleret af tidens arkitektoniske strømninger, historicismen og eklekticismen, gennem hvilke både almindelige mennesker og arkitekter blev indoktrinerede med hensyn til betydning og anvendelse af tidligere stilarter.

Af andre personligheder kan nævnes præsten og historikeren J. Helms (1824–1906), arkitekten Julius Bentley Løffler (1843–1904), Johan Daniel Herholdt (1818–1902), Jens Jacob Asmussen Worsaae (1821–1885), arkæolog og museumsdirektør.

Men den i dag blandt arkitekter mest kendte er uden tvivl arkitekten Hermann Baagøe Storck (1839–1922). Han færdiggjorde Nebelongs og Tholles restaurering af Viborg Domkirke, og gennemførte selv senere et betydeligt antal, hvoraf kan nævnes: Helligåndskirken (1876–78), Vor Frelsers Kirke, Horsens (1879–80), He Kirke (1882–86), Skarp Salling Kirke (1884–90), Tveje Merløse Kirke (1892–95), Præstø Kirke (1902–03). Men ikke altid uden diskussion og kritik.

1879 udnævntes Storck til professor ved Kunstakademiet. 1887 blev han medlem af Det Særlige Kirkesyn, 1918 af Det Særlige Bygningssyn. 1907 stiftede han Foreningen til gamle bygningers bevaring. 1917–20 var han direktør for Akademiet.

I sine restaureringsarbejder udførte Storck omfattende rekonstruktioner og »tilbageføringer« til »oprindelig stil«. Storck var ikke håndværkeruddannet, men hans arbejder er udført med håndværksmæssig kvalitet og soliditet. Desværre virker mange af hans restaureringer stive og stofløse, og i detaljer og materialevirkning er de endnu i

dag ofte kedelige. De har ikke fået historiens præg, som karakteriserer de mere uberørte bygninger.

Storck var som arkitekt indblandet i flere diskussioner, både teoretisk principielle og konkrete bygningsrestaureringer. Dengang som nu berørte historikernes, arkæologernes og arkitekternes arbejdsområder hinanden. Stridigheder om kompetence og viden får man for eksempel indtryk af ved læsning af en artikel af Storck i *Architekten* 1904 om »Tilsynet med de arkitektoniske Monumenter fra Fortiden«.

Storck kritiserer heri de eksisterende tilsyns- og kontrolmuligheder: Det Særlige Kirkesyn, De Kongelige Bygningsinspektører, Direktøren for Nationalmuseets 2. Afdeling og Det Særlige Architektembede i Sorø. Værst går det ud over museumsdirektøren, som på grund af mange gøremål ikke tilnærmelsesvis vil kunne sidde inde med den »nødvendige Sagkundskab og arkitektoniske Uddannelse«.

Som illustration til sine påstande fremdrager Storck et unavgivet eksempel, som alle ved er Skibby Kirke, og som med alle de mange fejl og ulykkelige hændelser, der er sket, viser, hvor graverende det står til med omsorgen for de arkitektoniske monumenter fra fortiden.

Storck henvender sig til sine samtidige »Arkitekter, der har interesse for disse spørgsmål«, og beder dem tænke over problemerne. »De (arkitekterne) er de egentlige sagkyndige og de er berettigede til at forudsætte, at deres mening vil blive hørt.«

Til dette tager nationalmuseets direktør W. Møllerup til genmæle. Efter en omtale af Skibby-sagen, hvori han påpeger Storcks medansvar – Storck var selv til stede ved visse væsentlige vedtagelser – slutter Møllerup med at sige, at »hverken Arkæologens historiske og typologiske Viden eller Architektens Kunstsans og teoretiske Forstaaelse kan undværes. Kun ved støt Samarbejde kan der naas gode Resultater og Fremskridt i Restaureringens vanskelige Kunst«.

Hertil svarer Storck: »Hvad Nødvendigheden af »det støtte Samarbejde i Restaureringens vanskelige Kunst« angaar, da har jeg i min lange Praksis ikke følt den«, og han gentager sin oprindelige opfordring til »Arkitekterne at overveje Spørgsmaalet om en mere betryggende Form for Tilsynet med vore arkitektoniske Monumenter fra Fortiden«. I en replik til dette siger direktør Mollerup blandt andet: »Enhver, der har undersøgt de danske Restaureringers Historie, vil finde begaaede Fejl selv hos de mest sagkyndige. Kun »per ardua ad astra« (gennem modgang til stjernerne).«

Herefter kommer Storck med et meget langt indlæg. »Om Restaurering« kalder han det. Han opstiller en interessant definition: »Restaureringer kunne siges at høre til det meget nye, som det afsluttede Aarhundrede har bragt. Når der tidligere var tale om Istandsættelser, Forandringer og Tilføjelser, foretoges de i den Stil, der i øjeblikket var den herskende, uanset om den passende til det paagældende Monument eller ej. Men ved Restaurering maa nærmest forstaas, at man ved det, der foretages, fastholder Monumentets Stil og Karakter.«

Hvis der med »Stil og Karakter« også menes den stil og karakter bygningen befinder sig i inden restaureringen og ikke kun den oprindelige stil og karakter, så kan mange i dag være enige med Storck. Og sådan kan det muligvis forstås. Han siger lidt senere: »Man har kun Øje for at tvinge alt tilbage til det oprindelige på Bekostning af senere Tidens Præstationer, selv om disse har Krav på at bevares.« Det er meget interessant at høre Storck sige dette. Almindeligvis opfattes han som repræsentant for det modsatte.

»Restaureringer har mange modstandere«, siger Storck videre. »Det siges, at hele Restaureringsbevægelsen er forfejlet«, og han citerer franskmændens Renan: »Il n'y a gu'une maniere sure pour n'être traite' de vandale: c'est de laisser les monuments du passé' tels qu'ils sont« (der er kun een sikker måde ikke at være vandal på, det er ikke at udslette noget, det er at lade fortidens monumenter forblive, som de er). Hertil bemærker Storck: »Det er unægtelig det nemmeste, men om det er det rigtigste, er et andet Spørgsmaal.«

Til en bemærkning, som man også hører i dag, at når man endelig skal gøre noget ved et gammelt bygningsmonument, bør det ske efter den bygningsmåde, som gælder i vor tid, siger han: »Men hvorledes er denne? Hviler den ikke saa godt som udelukkende paa Studiet af Fortidens Bygninger? Vor Tid har ingen bestemt Stil, men benytter de overleverede. Hvad ligger da nærmere, naar vi staar overfor Nødvendigheden af at

istandsætte en gammel Bygning, end netop at foretage Istandsættelsen i denne Stil?«

Om patineringsproblemet siger Storck: »Nogle Modstandere af Restaureringer klager over, at det maleriske gaar tabt.« Når der herved tænkes på tidens patina, »kan der let naas Enighed. At dette for en stor Del foreløbig forsvinder er beklageligt, men man maa finde sig heri og trøste sig med, at det kommer igen.«

Her tager Storck desværre alvorligt fejl. 70 år efter Bjernede Kirkes restaurering er denne kirke stadig uden det præg, som andre historiske bygninger har fra århundreders skiftende brug og påvirkninger.

Vedrørende selve restaureringsprocessen kommer Storck ind på, hvem der skal lede restaureringerne. Han citerer som kuriositet et par udtalelser, faldet fra museumsdirektøren, som han åbenbart er meget lidt ven med: » ... skola vi möjligen faa en daarligh arkitekt mindre och en dugtig byggmästare eller murare mer, gjorde visserligen den fosterlänska konsten därpå icke någon förlust. Ingen torde för övrigt i allmänhet sedt vara mindre egnad än just en arkitekt att leda restaurering«. »Öfverproduktionen på arkitekter är för öfrigt i hela Europa så stor, att en snar reduktion voro högligen önskelig.«

Storck fremhæver til slut i denne artikel arkitekterne, som de eneste, der er kompetente til at forestå restaureringer, men han er klar over, at det kræver specielle faglige kvaliteter, og han siger derfor, »at hvis der ikke altid findes arkitekter, som efter eget initiativ tilegner sig de til ledelsen af restaureringer nødvendige kundskaber, bør staten sørge for, at den hjemlige arkitektur drages mere ind i de unge arkitekters uddannelse, end det hidtil er sket«.

Så kommer der endelig et indlæg fra en arkitekt, og et svar på Storcks opfordring. Det er fra Martin Borch. Han kan ikke give Storck ret. »Jeg skal for min Mening udtale, at vi Arkitekter ved Restaureringer af gamle Bygninger lige saa lidt kan undvære Videnskabsmændene som disse os« ... »Jeg tror derfor, at venskabeligt Samarbejde mellem de to Parter vil give det bedste Resultat med Hensyn til Bevaring af vore Gamle Bygninger.«

Sit næste indlæg slutter Storck med et skarpt svar: »Hvad Restaureringer angaar bør de jo overlades til dertil kvalificerede Arkitekter, og Arkæologernes (Museumsdirektørens) Mevirknen bliver da overflødig. Mine Erfaringer gaar ud paa, at der til Løsningen af de lettere Opgaver ingen Hjælp behøves, og hvad de vanskeligere Tilfælde angaar, kan man ikke faa den, i hvert Tilfælde ikke hos Museumsdirektøren.«

Om det er denne diskussion, der er årsag til, at Storck nogen tid efter i Arkitekten

beskriver den af ham i 1890–92 gennemførte restaurering af Bjernede Kirke, ved jeg ikke. Beskrivelsen kommer noget sent, 12 år efter. Også den sætter en lang diskussion i gang.

Storck gør i tekst og tegninger rede for sine iagttagelser og motiveringer for indgreb og ændringer, herunder det omdiskuterede saldeltags fjernelse og erstatning med kegletaget. Men allerførst citerer han klogeligt Det Særlige Syns udtalelse fra 1883, hvoraf fremgår klart, at Synet er medansvarlig for tagændringen, som det i skrivelsen peger henimod, noget, der alvorligt bør overvejes i forbindelse med den omfattende og strengt nødvendige tagreparation. Skrivelsen er underskrevet af Worsaae, Herholdt og Heinrich Hansen. Storck var ikke medlem af Det Særlige Kirkesyn. Det bliver han først i 1887.

I redegørelsen om Bjernede Rundkirke beviser Storck ikke, at kirken oprindeligt har haft et kegletag, men nok at sadeltaget ikke er oprindeligt. Hans bygningsarkæologiske iagttagelser er gode og dokumenterer forskellige forhold, men hans omtale af tagproblemet er præget af usikkerhed. At tagændringen kan have været forkert spores måske i undertonen i følgende bemærkning: »Men lige som de Forandringer, hvorved Tanken i et Bygningsmonument er blevet forstyrret, har vundet Sympati, fordi de ere blevne gamle, saaledes kan der vel ogsaa være Haab om, at de Forandringer, som nu foretages, for at den oprindelige Tanke igjen kan komme til sin Ret, ogsaa maa vinde Tilslutning, om ikke før saa naar Tiden har sat sin Patina paa dem, og de, der have forelasket sig i de forvanskede Former, ere afløste af andre Generationer.«

Vi hører til »andre Generationer«, men mon nogen vil kunne bekræfte rigtigheden i Storcks formodning?

Dr. Francis Beckett gør da også indvendinger. I et megt smukt og kultiveret indlæg går han imod Storcks restaurering og motiveringer. Selv om bispehuen ikke var oprindeligt, forsvarer han den for dens skulpturelle værdi: »... den var, hvad man ikke kan sige om kirkens nuværende ydre, karakterfuld, og den stod ikke i disharmoni mod kirkens indre«, og så tilføjer han optimistisk trøstende: »En dag vil man vel give den denne form igen« og lidt senere: »Man burde ikke have ændret kirkens form, naar man ikke kunne stille noget bedre i stedet.«

I alt hvad Beckett siger, kan vi give ham ret. Med hensyn til en genskabelse af bispehuen er det virkelig forsøgt, ikke på Bjernede Kirke, men i andre projekter. For eksempel har Ivar Bentzen arbejdet med den samme form i et konkurrenceprojekt til en kirke i Odense, 1942. Kendt er også Mogens

Kochs kirke for De Kellerske Anstalter i Brejninge, tegnet 1941 og opført 1967.

Men det er ikke bare Beckett, der protesterer, også P. V. Jensen-Klint farer i blækhuset. Han kommer med et langt og varmt indlæg, ikke arkæologisk eller historisk motiveret, men set ud fra et skulpturelt synspunkt og det i sig selv usædvanlige fænomen: »Mit Kjendskab til Architektur er ikke saa omfattende, at jeg kan eftervise Centralbygninger, hvis tagform afviger på lignende Maade fra Normen som Bjernede Kirkes, men verden er jo stor og Kunsten lang, saa det skulle være mærkeligt, om de ikke fandtes. Men findes de ikke, var der maaske end mere Grund til at skjærme den Sjældenhed de var.«

Også han ønsker Bispehuen igen i det danske landskab: »Vi helmer ikke, før vi har fået et andet dansk Landskab prydet med et Kirkehus, der kan minde os om denne gamle Perle.« Han kommer med andre rammende bemærkninger: »Paa en gammel Bygning skal man kunne læse hele dens Historie«, og »De stilkorrekte Nybygninger og Restaurationer er som Parvener indretter sig«, og »Fornylsens Kunst kræver de fineste, de mest dannede Udøvere«, og Professor Storck maa finde sig i at vandre den Vej, som er den fornemste, det i det hele er forundt et Menneske at betræde: gennem Vildfarelser ad Sandheden til, og vi andre maa være taknemmelige for det gode Stykke, han har ført os«.

Storcks svar er ikke mere et forsvar for kegletaget, men for ham selv: »Det er en Fejltagelse, naar Hr. Klint – ligesom for øvrigt Dr. Beckett – synes at mene, at Bispehuens Fjernelse eller Bibeholdelse har beroet på mig. Nej, Hovedtrækkene vare givne, da Ministeriet henvendte sig til mig i denne Saag.« (Deri har han jo ikke uret).

I flere andre europæiske lande havde man tilsvarende restaureringer og diskussioner. I Sverige havde man Helge Zetterval (1831–1907), som især hærgede i Skaane og gjorde kirkerne gotiske. I England var det Sir George Gilbert Scott (1811–1878). I Frankrig var det Eugene Emmanuel Violet-le-Duc (1814–1879).

I 1909 finder man i Architekten en artikel af den franske forfatter Anatole France (1844–1924) med hans syn på restaurering, hentet fra bogen »Pierre Noziere«.

Han siger heri: »Det er et Spørgsmaal, om ikke Viollet-le-Duc og hans Disciple har spoleret mere for os paa faa aar end Fyrster og Folk før i Tiden gennem Aarhundreder, men Gudbevares, de første har handlet af kunstneriske Hensyn, de sidste fordi de ansaa alle Oldtidslevninger for noget barbarisk. Det er et Spørgsmaal om ikke vore middelalderlige Kirkebygninger har lidt mere ved vore Architects indiskrete Iver end gennem de lange Aarhundreder af Ligegyldighed, som lod dem smuldre hen i Ro.«

Med omkvædet »Det er Harmoni, smuk Harmoni«, peger han på flere eksempler,

hvor bygningsdele, dekorationer og inverter sammensat fra forskellige stilperioder er harmoni. Sidst i artiklen siger han: »Det gør mig ondt at tænke på, at selv den ringeste Sten i et gammelt Bygningsværk skal fjernes. Selv om det bare er en stakkels udannet og klodset Bygmester, som har hugget den til. Han bruger ikke Mejsel eller Hammer, har Værktøj er Regn, Maaneskin og Nordenvind men dermed gør han Mesterværker. Hvoiledes det gaar til, ved man ikke, men Mesterværker bliver det«, og videre siger han: »Didron, som var indtaget i gamle Sten, skre kort før sin Død i en Vens Album følgende kloge, men højt foragtede Sentens:

~~»Det er bedre,~~

at bevare et gammelt bygningsværk end at reparere det,

bedre at reparere det end at restaurere det bedre at restaurere det end at forskønne det kort sagt, lad det være som det er«

Adolphe Napoleon Didron (1806–1867), fransk arkæolog og grundlægger af arkæologiske årsskrifter

Eftertanke: Er vi blevet klogere siden 1900

På visse punkter ja, men Storcks synspunkter kan stadig mødes, endog hos museumsfolk, mens man hos arkitekter til gengæld kan møde den modsatte opfattelse svarende til Storcks museumsmodstanderes. Der er fortsat stof til diskussion. Restaureringer er altid diskutabile. J